

# « **subsistit in** » **eindelijk ontmanteld ?**

*Achtergronden en kritische vragen bij de jongste verklaring  
van de Congregatie voor de Geloofsleer*

---

“**H**aec Ecclesia [Christi], in hoc mundo ut societas et ordinata, subsistit in Ecclesia catholica, a successore Petri et Episcopis in eius communione gubernata [...]” (onderstreping door mij, HM).

Zo stond het er uiteindelijk in paragraaf 8 van de originele Latijnse tekst van de dogmatische constitutie over de Kerk (*Lumen Gentium*), die het Tweede Vaticaans Concilie op 21 november 1964 het licht deed zien: “Deze Kerk [van Christus], in deze wereld ingesteld en uitgebouwd als een maatschappij, bevindt zich in de katholieke Kerk, die door de opvolger van Petrus en de met hem verenigde bisschoppen wordt bestuurd [...]”.

En sindsdien zijn de rapen gaar... De laatste verklaring van de Congregatie voor de Geloofsleer, *Ad catholicam profundis* (“Antwoorden op vragen betreffende enige aspecten aangaande de leer van de Kerk”, begeleid door een uitgebreider commentaar), gepubliceerd op 29 juni jl., is slechts de zoveelste bijdrage in een lange, lange discussie die rooms-katholieke theologen, bisschoppen, priesters en gelovigen al meer dan vier decennia bezighoudt... en ook verdeeld houdt. Vandaar ook het grote aantal uiteenlopende reacties op de verklaring.

In een eerdere versie van *Lumen Gentium* stond op de plaats van deze twee inmiddels beroemde en beruchte woordjes *subsistit in* nog ‘gewoon’ *est* (= ‘is’): “de Kerk van Christus is de katholieke Kerk” (lees: de rooms-katholieke Kerk). Het schijnt dat het geheimzinnige *subsistit in* uit de koker kwam van de Nederlandse jezuit en toenmalige curiemedewerker Tromp. Wellicht wilde hij zo, als ‘hardliner’ en rechterhand van de al even conservatieve kardinaal Ottaviani die aan het hoofd van het *H. Officie* (de robuuste voorganger van de Congregatie voor de Geloofsleer) stond, ‘nog erger’ voorkomen tijdens dit, op dat moment inmiddels door een in zijn ogen te progressieve meerderheid gedomineerde concilie.

*Subsistit in* haalde het uiteindelijk, maar de Belgische theoloog en *ghostwriter* van *Lumen Gentium*, mgr. Gerard Philips, schreef reeds in 1967 dat “het te verwachten [is] dat de uitdrukking *subsistit in* [...] grote hoeveelheden inkt zal laten vloeien”. Philips kreeg gelijk: *subsistit in* bleek een zodanig explosieve uitdrukking, dat meerdere theologen en curiekardinalen proberen haar te ontmantelen en zo de geest weer in de fles te krijgen. Maar welke geest? De geest van het concilie, de geest van het modernisme, de geest van het postmodernistisch relativisme, of wellicht de heilige Geest zèlf?

## De grond van het probleem

Het eigenlijke probleem is dus een hermeneutisch probleem, d.w.z. een interpretatieprobleem: het draait, zoals altijd, weer eens om de dubbele vraag naar “wat er staat” en “wat ermee bedoeld wordt”. Moet *subsistit in* nu als *est* begrepen worden (de woorden kwamen immers van Tromp, die natuurlijk *est* bedoelde)? Of is een ruimere interpretatie nodig (de woorden waren immers weliswaar door Tromp voorgesteld, maar werden door het ‘progressieve kamp’ gesteund om het niet gebillijkte *est* te vervangen)? Of om het nog helderder te stellen: mogen we zeggen dat de Kerk van Christus met de rooms-katholieke Kerk samenvalt, of verklaart het concilie juist dat er tussen “Kerk van Christus” en “Rooms-Katholieke Kerk” geen eenvoudige één-op-één-relatie bestaat?

Het antwoord op deze vraag heeft vanzelfsprekend grote oecumenische gevolgen: in het eerste geval betekent dit uiteindelijk dat de katholieke Kerk een “terugkeer-oecumene” voorstaat: de enige weg naar eenheid is de terugkeer van alle niet-katholieke christenen in de moederschoot van de Roomse Kerk. In het tweede geval betekent dit dat er ook “Kerk van Christus” aanwezig is buiten de zichtbare grenzen van de Rooms-Katholieke Kerk, en dat de weg naar volledige eenheid van de christenen complexer is dan een simplistisch “kom maar terug bij moeder”.

Achter de interpretatievraag van deze twee Latijnse woordjes schuilt echter een nog dieperliggende en fundamentele vraag: mogen we in de Constitutes en Decreten van het Tweede Vaticaans Concilie een duidelijke breuk zien met het verleden (concilie van Trente, Vaticanum I, pauselijke encyclieken uit de 19<sup>e</sup> en 20<sup>e</sup> eeuw, etc.), of ligt de ecclesiologie van Vaticanum II eenvoudigweg in het verlengde van 20 eeuwen theologiegeschiedenis, contra-reformatie en neo-scholastiek inbegrepen? Ook deze vraag verdeelt sinds decennia zowel specialisten als “gewone” gelovigen. Aan de zijde van hen die Vaticanum II als “breuk” interpreteren vinden we zowel “progressieve” denkers – zij zien in het concilie een vernieuwingsconcilie dat niet alleen brak met de starre theologie van de neo-scholastiek uit de 19<sup>e</sup> en begin 20<sup>e</sup> eeuw en haar theologie “herbronde” in de Schrift en de geschriften van de kerkvaders – als traditionalisten, waaronder de aanhangers van mgr. Lefèbvre, die het concilie eerder als *vernietiging* dan als *vernieuwing* zagen (en nog zien). Daartussenin bevindt zich het “conservatieve” (d.w.z. niet progressieve, maar ook niet traditionalistische) roomse magisterium, dat zijn uiterste best doet om beide polen de wind uit de zeilen te nemen: “er is geen breuk”, er is slechts zich ontwikkelende en zich ontplooiende continuïteit. (In zijn kersttoespraak tot de leden van de curie in 2005, ontplooiende Benedictus XVI zijn visie op ‘conciliehermeneutiek’.)

## De Kerk op het concilie

*Lumen Gentium* is een unicum in twintig eeuwen kerkgeschiedenis: het is de eerste keer dat een concilie een dogmatische zelf-definitie geeft: “kijk, dit zijn wij als Kerk!” Reeds voor aanvang van het concilie had de Romeinse curie reeds een

ecclesiologische tekst voorgesteld. Deze tekst was geheel in de lijn van de 19<sup>e</sup> eeuwse theologie: de kerk werd beschreven “van boven naar beneden”, van de paus, langs bisschoppen en priesters, naar de gewone gelovigen, die ergens onderaan bungelden. In de curie deed men zijn uiterste best om deze tekst er snel “door te drukken”, bang als men was voor een kerkelijke revolutie – de perikelen met de “nouvelle théologie” uit de jaren 1950 lagen nog vers in het geheugen, en men vreesde dat theologen als Rahner, Küng, Ratzinger, Schillebeeckx en Congar grote invloed zouden gaan uitoefenen. Kardinaal Ottaviani greep op een gegeven moment zelfs naar een “economisch argument”: als de concilievaders te lang zouden zeuren, zou het wel eens een heel duur concilie kunnen gaan worden. De meerderheid van de concilievaders had echter geen zin om zich de mond te laten snoeren, ze waren immers niet uit alle vier windstreken van deze aardbol naar Rome gekomen om als een soort Chinese volksvergadering “ja en amen” te zeggen op alles wat Ottaviani en de zijnen hadden voorbereid: dan maar duur!

Zo werd het ecclesiologisch voorstel van de curie naar de prullemand verwezen en een nieuwe tekst geschreven: dit keer echter niet *top-down*, maar vanuit het wezen van de Kerk gedacht en uitgewerkt! Het eerste hoofdstuk van de Constitutie spreekt dan ook over de Kerk als Geheim (*de ecclesiae mysterio*) en het tweede over de Kerk als Volk van God (*de populi dei*). Daarna volgen hoofdstukken over [3] de hiërarchische structuur van de Kerk (met grote nadruk op de rol van de bisschoppen), [4] de leken, [5] de roeping tot heiligheid, [6] de religieuzen, [7] het eschatologisch karakter van de Kerk en de gemeenschap der heiligen, en tenslotte [8] het hoofdstuk over de plaats van Maria in het mysterie van Christus en de Kerk. De structuur van de tekst maakt al duidelijk dat de Kerk in de visie van het Concilie meer is dan een instituut: het is een mysterie, het volk van God, waarbinnen iedereen (bisschoppen, pausen, priesters, leken en religieuzen, in gemeenschap met de Maagd Maria en de andere heiligen) geroepen is tot heiligheid en zo zijn of haar eigen plaats in te nemen en rol te vervullen.

## **Breuk of continuïteit?**

**S**preken over een breuk met de katholieke ecclesiologie van voorafgaande eeuwen is sinderdaad wat overtrokken; reeds in de eerste paragraaf van *Lumen Gentium* maakt het concilie zelf dit duidelijk: “daarom neemt zij [= de Kerk, bij monde van het Concilie] zich voor om haar eigen wezen en universele zending aan al haar gelovigen en aan heel de wereld nader te verklaren, in aansluiting bij de leer van de vorige concilies”.

Tegelijkertijd echter, valt reeds aan de structuur van de tekst te zien dat er wel een *perspectiefwisseling* heeft plaatsgevonden. Terwijl men vroeger vooral over de Kerk als *instituut* sprak, sprak men nu eerder over *gemeenschap* (*communio*); vroeger richtte men zijn aandacht graag op de hiërarchie, nu nam men het gehele volk Gods in ogenschouw; vroeger keek men veel naar de rol van de paus, nu sprak men over de gezamenlijke bisschoppen in gemeenschap met de bisschop van Rome.

Op dezelfde wijze mogen we dan ook het *subsistit in* inderdaad niet als een *breuk* met het verleden interpreteren, maar zeker wel als een vernieuwende en verdiepende wisseling van perspectief. Het antwoord op vraag 1 van de verklaring (“Heeft het Tweede Vaticaans Concilie de katholieke leer over de Kerk veranderd?”) doet aan deze perspectiefwisseling helaas niet voldoende recht.

Evenals de bijna ideologische gedachte dat *Lumen Gentium* een beginpunt is van alle ecclesiologie en dat er voorheen niets of nauwelijks iets zinnigs gezegd zou zijn door concilies, pausen en theologen, is ook de – even ideologisch bepaalde – gedachte dat deze constitutie slechts de organische voortzetting zou zijn van wat er op de concilies van Trente en Vaticanum I is gezegd bezijden de waarheid. Deze laatste opvatting doet niet voldoende recht aan de fundamentele vernieuwing die dit laatste concilie heeft gebracht en zet zo in zekere zin zodoende de Heilige Geest zèlf – immers de hoofdacteur van het concilie – buitenspel.

## Kerk en oecumene

**D**e Latijnse zin aan het begin van dit artikel gaat nog verder en biedt oecumenische perspectieven. De zin in zijn geheel luidt: “Deze Kerk, in deze wereld ingesteld en uitgebouwd als een maatschappij, bevindt zich in de katholieke Kerk, die door de opvolger van Petrus en de met hem verenigde bisschoppen wordt bestuurd, hoewel er ook buiten haar schoot meerdere bestanddelen van heiliging en waarheid te vinden zijn die, als de eigen gaven van de Kerk van Christus, naar de katholieke eenheid heen stuwen”. Even verderop, in paragraaf 15 (“De banden van de Kerk met de niet-katholieke christenen”), maar vooral in de verklaring *Unitatis Redintegratio* (over de katholieke deelneming aan de oecumenische beweging), werkt die oecumenische gedachte op indrukwekkende wijze verder uit.

Sindsdien hebben Paulus VI, Johannes Paulus II en Benedictus XVI de oecumene een *point of no return* genoemd: het kan maar één kant op, die in de richting van de volledige, zichtbare eenheid. De kardinalen Bea, Willebrands, Cassidy en Kasper hebben successievelijk aan het hoofd van de Pauselijke Raad voor de Eenheid van de Christenen, al hun energie in deze noodzakelijke oecumenische dialoog gestoken.

Zichtbare volledige eenheid is dus weliswaar het doel, maar niet tot elke prijs! Eenheid zonder waarheid is geen eenheid. Eenheid als compromis is los zand dat wellicht even samenhang vertoont, maar uiteindelijk weer uit elkaar zal vallen. De verklaring van de Congregatie voor de Geloofsleer wil duidelijk maken wat het rooms-katholieke zicht op de Kerk is. In het antwoord op vraag 2 (“Wat is de betekenis van de uitspraak dat de Kerk van Christus subsisteert in de Katholieke Kerk?”) schrijft zij terecht: “Volgens de katholieke leer kan men met recht beweren dat er Kerk van Christus aanwezig en werkzaam is in de kerken en kerkelijke gemeenschappen die nog niet in volledige gemeenschap met de Katholieke Kerk zijn, krachtens de elementen van heiliging en

waarheid die zich daar bevinden. Tegelijkertijd echter, kan het woord “subsistit” slechts aan de Katholieke Kerk toegekend worden [...]”.

Omdat wij als rooms-katholieken de vaste overtuiging hebben dat de Kerk van Christus onlosmakelijk aan een aantal wezenlijke zaken gebonden is (o.a. de sacramenten en het gewijd ambt in de apostolische successie), kunnen wij helaas niet anders dan vaststellen dat een aantal van deze zaken in kerken en kerkelijke gemeenschappen uit de reformatie ontbreken. Volgens ons katholieke kerkbegrip, onze definitie van wat Kerk is en moet zijn, ontbreekt er iets wezenlijks “aan de overkant”. Het korte antwoord op vraag 5 (“Waarom gebruiken de teksten van het Concilie en van het Magisterium sinds het Concilie de titel “Kerk” niet voor de christelijke gemeenschappen die uit de zestiende eeuwse reformatie zijn ontstaan?”), zegt dan ook niets anders.

Maar kan daarmee *alles* gezegd zijn?

### **Kritische vragen aan de Verklaring...**

**H**et is bevreemdend dat bij de totstandkoming van deze tekst, met zulke grote oecumenische implicaties, de *Pauselijke Raad voor de Eenheid van de Christenen* niet is geraadpleegd. Kardinaal Kasper, aan het hoofd van deze raad, heeft zijn verontwaardiging daarover ook publiekelijk uitgesproken. Afgezien van het feit dat de tekst *subsistit in* naar mijn mening nog teveel als *est* interpreteert en de verklaring een te restrictieve lezing van *Lumen Gentium* ademt, moeten er nog minstens twee andere kritische kanttekeningen bij gezet worden (ik beperk me daarbij tot enkele vragen die met het oog op de katholiek-protestantse dialoog gesteld mogen worden; in het licht van de orthodoxie kan een serie andere vragen gesteld worden, maar daartoe ontbreekt hier de plaats).

Allereerst zou het wat mij betreft wenselijk zijn geweest duidelijker uit te spreken dat er veel meer is dat ons christenen bindt, dan dat ons scheidt: wij delen ons geloof in Jezus Christus, wij delen onze geloofsbelijdenissen, wij delen de Bijbel als uiteindelijk fundament, wij accepteren elkaars doop “in de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest” en wij delen tevens onze gezamenlijke hoop en inzet voor de totstandkoming tot een vereende Kerk van Christus. Dat alles – de fundamenten van ons geloof waarin de Kerk haar oorsprong vindt – is (vrijwel) afwezig in de verklaring. En dat doet geen recht aan de realiteit! Terecht hebben kardinaal Kasper en meerdere bisschoppen (vooral uit landen waar rooms-katholieken met protestanten samenleven) daarop gewezen!

Ten tweede, lijkt het er wel op dat de grote vooruitgang die er sinds het Tweede Vaticaans Concilie in de oecumenische dialoog is geboekt niet tot de Congregatie van de Geloofsleer doordringt. Over het *wezen van de Kerk* heeft de rooms-katholieke Kerk sinds enkele decennia officiële en officieuze gesprekken gevoerd, zowel op nationaal als op internationaal niveau, zowel bilateraal (met anglicanen, lutheranen, gereformeerden, enz.), als multilateraal (o.a. in *Faith and Order* van de Wereldraad van Kerken). Belangrijke documenten zijn daaruit ontstaan waarin de grote vooruitgang aan beide zijden

gemakkelijk is vast te stellen. Vaak wordt de teleurstelling uitgesproken dat deze belangrijke teksten niet in de parochies en gemeenten “landen”, en ze dus op plaatselijk niveau niet “gereciperd” worden. Maar “helemaal bovenin” landen ze schijnbaar ook niet! Deze verklaring, wanneer zij samen met de Pauselijke Raad voor de Eenheid van de Christenen was geschreven, had een andere sfeer geademd. Zij had geen concessies gedaan ten aanzien van ons eigen rooms-katholieke kerkbegrip, maar dit kerkbegrip was een uitnodiging geworden om nog dieper en verder met elkaar in dialoog te gaan.

Overigens: in *Unitatis Redintegratio* spreekt het Concilie over “de kerken en kerkelijke gemeenschappen die of in de uiterst kritieke periode van de geschiedenis, welke in het westen reeds op het einde van de Middeleeuwen begon, of in latere tijden van de Apostolische Stoel van Rome zijn afgescheiden” (UR 19). Het concilie kent dus minstens enkele van deze gemeenschappen de titel “Kerk” toe, al zegt zij niet welke (maar met de voorwaarden “sacramenten” en “gewijd ambt in apostolische successie” in ons achterhoofd mogen we wellicht denken aan de anglicaanse gemeenschap, aan de oud-katholieke kerken en aan enkele lutherse kerken). De recente verklaring ziet dat geheel over het hoofd en scheert alles wat (direct of indirect) in de 16<sup>e</sup> eeuw zijn oorsprong heeft over één kam.

Vlak na de hoopgevende luthers-katholieke *Gemeenschappelijke Verklaring over de Rechtaardigingsleer* die op 31 oktober 1999 in Augsburg werd ondertekend (en daarmee het oorspronkelijke conflict tussen Luther en Rome uit de weg ruimend), werden de aflaten die in 2000 bij gelegenheid van het jubeljaar waren afgekondigd en de verklaring *Dominus Iesus* uit datzelfde jaar door veel protestanten als een koude douche ervaren. In de week na zijn verkiezing tot bisschop van Rome in 2005 schreef Benedictus XVI een uiterst vriendelijke en broederlijke brief aan de *Église Réformée de France* (Gereformeerde Kerk in Frankrijk), die op dat moment in een landelijke synode bijeen was en waarin hij hen zowaar de titel “Kerk” toedichtte! Nu, twee jaar later, volgt deze restrictieve verklaring van de Congregatie voor de Geloofsleer.

Langzaamaan begint het helaas allemaal op een soort “Echternacher springprocessie” te lijken (twee sprongen vooruit, een sprong achteruit) die meer onrust en verdeeldheid zaait, dan dat ze bijdraagt aan “eenheid in waarheid”. Een springprocessie die bovendien inmiddels vermoeiend aan het worden is...

© Hendro Munsterman  
(Centre Théologique de Meylan-Grenoble, Frankrijk)  
12 augustus 2007